

*Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV
(origine, statut, evoluție)*

Dr. Ioan-Aurel Pop,
Cluj-Napoca

1. Introducere

Unul din atributele elitei oricărui popor, în orice epocă, este puterea (de diferite feluri), din care, în plan politic, derivă prestigiul (autoritatea) și participarea la conducere. Geneza elitei feudale în Europa, ca și definirea feudalismului ca sistem, au stârnit destule controverse în istoriografie, motiv suficient de serios pentru a nu mai relua chestiuni îndelung și insistent dezbătute¹. De aceea, tratarea directă a temei particulare propuse, fără prea multe teoretizări prealabile, este mai utilă pentru istoric, preocupat prioritar de fapte, evenimente și procese istorice, adică de elementul concret.

Nobilimea română medievală este, la un moment dat, segmentul cel mai important al elitei românești din regiunile cuprinse în Regatul Ungariei. Ea provine din cel puțin două tradiții distincte care se întrepătrund în Transilvania, Banat și părțile vestice: 1) tradiția romano-bizantină și bizantino-slavă, din sud-estul și (în parte) centrul Europei, izvorâtă din specificul romanității orientale, în mare măsură grecizate și slavizate, după mutarea capitalei imperiale la Constantinopol, după divizarea definitivă a statului roman tricontinental și după invazia și așezarea slavilor în zonă; 2) tradiția romano-germanică occidentală, conturată clar după preluarea ideii imperiale romane de către francul Carol cel Mare, după organizarea solidă a Bisericii Romane și după stabilirea formulelor de manifestare (mereu contestate, însă) ale puterii temporale și spirituale. Sub semnul acestor două tradiții au stat, până la un punct, deopotrivă statele românești incipiente și Regatul Ungariei. Numai că, în timp ce maghiarii și apoi Ungaria, după vreo trei secole de oscilații între Apus și Răsărit (circa 896-1200), au înclinat ferm balanța spre lumea occidentală, românii și țările lor - "indeciși" și ei un timp -

¹ Vezi F. L. Ganshof, *Feudalism*, ed. a 3-a engleză, New York etc., 1964, passim și Georges Duby, *Guerriers et paysans (VII-XII-e siècle). Premier essor de l'économie européenne* Paris, 1991, passim, ambele cu bibliografia aferentă.

au fost obligați să se supună geografiei și altor împrejurări, orientându-se spre Bizanț, în ciuda amintirii Romei și a limbii neolatine pe care o vorbeau. Dacă întreg spațiul Dunării Mijlocii și de Jos a fost o vastă zonă de interferențe și de variate influențe, cu atât mai mult a avut această particularitate Transilvania, unde instituții și realități de model apusean s-au suprapus direct peste cele răsăritene.

2. Nobilimea din Ungaria

Elita, în lumea medievală din Regatul Ungariei, s-a numit generic nobilime (*nobiles*), indiferent de extracția sa laică sau bisericească. Evident, nobilimea nu a fost niciodată un grup omogen și cu atât mai mult în perioada sa de început². Erau diferențe notabile între baronii, care participau la conducerea țării și micii nobili, posesori doar ai unui singur lot. Nobilimea ungară, după tradiție, s-a format din fruntașii originari ai ginților descălecătoare, înstăpâniți peste mari posesiuni, din slujitorii regali (*servientes regis*) - inițial, categorie modestă de oameni liberi, emancipați cu timpul de sub tutela comiților - și din iobagi ai cetăților (*iobagiones castri*), conducători locali cu funcții de comandă în fortificațiile regale și în teritoriile aparținătoare, echivalați cu slujitorii din punct de vedere social. În Transilvania însă, nobilimea era urmașa oamenilor liberi aflați în serviciul regal sau ajunși să fie considerați pe parcurs într-o asemenea postură (și nu urmașa directă a fruntașilor ginților originare, care se dizolvaseră în mare măsură până la supunerea "țării de peste pădure"). Pe tot parcursul evului mediu (și ulterior), grupul nobiliar, devenit la un moment dat stare (ordin), s-a îmbogățit cu noi elemente, foarte variate ca origine etnică, situație materială și chiar apartenență confesională. În linii mari, erau considerați nobili cei care posedau un domeniu (pământ și supuși) și care participau la campanii militare, aflându-se sub jurisdicția imediată a regelui (de la care își și primeau, inițial condiționat, domeniul). Însă calitatea esențială a nobilului era stăpânirea funciară, de aceea termenul de nobil era sinonim cu cel de

² Vezi Charles d'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, vol. I-II, Paris, 1959-1963; Erik Fügedi, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, Londra, 1986; Elemer Mályusz, *Az Erdély társadalom a középkorban*, Budapesta, 1988; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986.

proprietar de pământ. Acest fapt, valabil fără mari contestații în epoca arpadiană târzie, a făcut ca să fie considerați tacit nobili sau să fie asimilați formal cu nobilii toți proprietarii de pământ, indiferent de calea pe care au ajuns într-o asemenea postură. Totuși, datorită marilor diferențe de avere și de putere, vizibile clar de la nobilul de rând până la aristocrat, apar dispute și frământări, pe care regele se vede nevoit să încerce a le potoli printr-o serie de măsuri, cum a fost și Bula de Aur a nobilimii din 1222³. Acest document a consacrat stăpânirea funciară a micilor deținători liberi de pământ regal - *servientes regis* - și le-a oferit acestora privilegii. Pământul deținut până atunci condiționat de la rege le-a fost recunoscut ca stăpânire deplină, cu titlu ereditar⁴. Tot Bula de Aur semnifică și evoluția nobilimii spre statutul de *stare*, adică spre calitatea de grup privilegiat în chip global și participantă de drept la exercitarea puterii în stat.

Pe măsura creșterii numărului nobililor, s-a micșorat aria domeniului regal, din care regii i-au tot răsplătit pe fideliilor lor și, astfel, puterea regală a fost subminată și slăbită. Între remedii, s-a aflat în chip natural și strădania de refacere a domeniului regal, de păstrare a unei evidențe a stăpânilor de pământ, de reglementare a proprietăților funciare. A fost însă numai o zvâcnire, o intenție abia conturată, sub Bela IV, pe care dinastia Arpadienilor nu a putut s-o ducă la bun sfârșit.

3. Urmările Cruciadei a IV-a asupra "schismaticilor"

La începutul secolului XIII, o împrejurare internațională deosebită vine în sprijinul întăririi puterii regelui Ungariei, ca suveran apostolic și chiar al sporirii controlului asupra propriului regat. Este vorba despre Cruciada a IV-a (1202-1204), pregătită minuțios de marele pontif care a fost Inocențiu III (1198-1216) și care, după căderea Constantinopolului în mâini "latine", a considerat că "a doua Romă" era anihilată și, odată cu ea, și "schisma", adică Biserica Răsăriteană ("Grecească"). Ca urmare, Biserica Romană se consideră, de drept și de fapt, coordonatoarea și conducătoarea tuturor

³ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac. XI-XII-XIII, vol. I, București, 1951, p. 189-193 (în continuare *DIR*).

⁴ Șerban Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Într-o cruciată și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 126-127.

bisericilor, după principiul *universalis ecclesia*. În interpretarea lui Inocențiu III, biserica universală înglobează sacerdoțiul și regalitate deopotrivă, iar papa - ca *vicarius Christi* - se consideră deținător al puterii spirituale și temporale supreme, cu drept de a interveni în viața tuturor bisericilor și regatelor terestre.

După instalarea patriarhului "latin" la Constantinopol, adică după suprimarea capului "schismeii", în viziune papală, urmau să dispară relativ repede și "schismaticii", adică supuși bisericii răsăritene (deși se prefigura o perioadă de tranziție, în care li se tolera ritul). S-au luat măsuri în acest sens, în toată lumea care gravita odinioară spre Bizanț, din Imperiul Româno-Bulgar până în Rusia Apuseană și din stepele nord pontice până la Dunărea Mijlocie. Cei care acceptau compromisul erau reprimiți în sânul "adevăratei biserici", dar cei ce se opuneau convertirii urmau să suporte grave consecințe. Aceștia din urmă - "neascultători" și "rebeli" ca și grecii - trebuiau să fie "dați spre jaf și pradă" (*dati fuerint in direptionem et praedam*)⁵. Or, confiscarea bunurilor sau darea lor în "pradă" era una din pedepsele care îi loveau pe eretici în temeiul canoanelor⁶. Ca rezultat, pe măsura eșecului practic al "unirii", schisma a fost asimilată ereziei, cu motivația că problema purcederii sfântului duh și de la fiul (*filioque*) - neacceptată de creștinii răsăriteni - ține de dogmă, adică iese din sfera "schismeii" și intră în cea a "erorilor eretice". Aceasta însemna că deținătorii "schismatici" de stăpâniri, de la simpli feudali la suverani, erau declarați și considerați *iniusti possessores* și expuși deposedării, fie și cu mijloacele cruciadei⁷. Această motivație teoretică - care-i făcea pe creștinii răsăriteni inapți pentru stăpânirea pământului și pentru privilegiile aferente acesteia - s-a aplicat în oarecare măsură, în ciuda marilor dificultăți ce decurgeau de aici. Ecourile acestor măsuri printre ortodocșii din Regatul Ungariei în secolele XIII-XIV devin și prilejuri de constatare a statutului social-economic al elitei românilor de acolo.

⁵ *Acta Innocentii PP., III (1198-1216)*, ed. Th. Haluscynskyi, Vaticano, 1944, p. 335-336, apud Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 54.

⁶ H. Maisonneuve, *Etudes sur l'origine de l'Inquisition*, Paris, 1942, p. 170-171.

⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 53-54.

4. Elita românilor din Transilvania (Ungaria) în prima parte a secolului XIII - structurile sale politice, profesionale și patrimoniale

La 3 mai 1205, papa Inocențiu III scrie arhiepiscopului de Kalocsa (cărui îi erau subordonate diocesele din estul regatului, inclusiv cele din Banat-Crișana și Transilvania) că a aflat chiar de la înaltul prelat despre un episcopat din "țara fiilor cnezului Bela" (poate Balea sau Bâlea) - *in terra filiorum Bele knese* - care nu părea supus nici unei mitropolii (arhiepiscopii), dar se putea totuși să depindă de biserica din Constantinopol⁸. *Terra* reprezintă aici o instituție feudală cu conținut economic, social, politic și religios, bazată pe relația dintre oameni și teritoriu și condusă de cnezi⁹. Calitatea de cnez, prezența episcopiei probabil răsăritene și localizarea în estul Ungariei sugerează că în document este vorba despre români situați în Crișana-Satu Mare sau chiar în Transilvania propriu-zisă. Episcopatul în chestiune trebuia trecut în subordinea ierarhiei superioare catolice (dacă nu cumva trecerea se făcuse automat, prin "latinizarea" patriarhiei constantinopolitane)¹⁰.

Cam în aceeași vreme, în anii 1205-1206, regele Andrei II, prin mijlocirea voievodului transilvan Benedict, dăruia mănăstirii cisterciene de la Cârța ca teritoriu de fondare "o țară scoasă de la români" (*terram... exemptam de Blaccis*) și situată între râurile Olt (la nord), Arpaș (la est), Cârța (la vest) și Munții Făgăraș (la sud)¹¹. Exempțiunea ("scoaterea" sau "smulgerea") are, în acest caz, sensul de eliberare a acestui ținut de sub jurisdicția (politică și religioasă) exercitată de români și supunerea zonei - evident, cu români cu tot - unei alte autorități, recte abației pe cale de întemeiere. Prin urmare, acest

⁸ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II, p. 459-460; *DIR*, C, veac. XI-XII-XIII, vol. I, p. 29.

⁹ Stelian Brezeanu, *Model european și realitate locală în întemeierile statale medievale românești. Un caz: „Terra Bazarab”*, în „Revista istorică”, tom V, 1994, nr. 3-4, p. 211-232.

¹⁰ V. Iorgulescu, *L'Eglise byzantine nord-danubienne au début du XIII siècle. Quelques témoignages documentaires aux alentours de la quatrième croisade* în "Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik" (Amsterdam), XXII, 1996, p. 60-62.

¹¹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2, București, 1890, p. 79-80 (în continuare *Hurmuzaki*); *DIR*, C, veac. XI-XII-XIII, vol. I, p. 199-200 și 379-380 (text român și latin).

teritoriul al românilor revenea ca privilegiu mănăstirii, iar locuitorii români erau aserviți acesteia¹². Cândva, înaintea Conciliului Lateran IV din 1215 (probabil între 1204, când s-a declanșat ofensiva contra "schismei" și 1215), conform câtorva documente papale, un nobil maghiar dobândise cu ajutorul regelui, "din mâinile românilor schismatici" (*de manibus Vallacorum schismaticorum*), cetatea și districtul Medieș (*Megessalla*, azi Medieșul Aurit), din părțile Sătmărilor¹³. În urma confiscării, locuitorii și agricultorii zisului castru și satelor din jur, "mânjiți atunci cu rușinea schismei" (*qui tunc erant schismatica labe respersi*), după cum spun documentele, au revenit din eroarea lor.

La 1222, înainte de 7 mai, Andrei II, regele Ungariei, întărește cavalerilor teutoni Țara Bârsei (cu dreptul de a strânge dările de la vechii locuitori de acolo) și le acordă mai multe privilegii, plus scutirea de orice vamă când vor trece prin "țara românilor" (*terra Blacorum*) și "țara secuilor" (papa confirmă acest act)¹⁴. Colonizarea cavalerilor teutoni în Transilvania în 1211 se înscrie și ea în vastul plan papal de unificare forțată a lumii europene, declanșat după Cruciada a IV-a. Bula de Aur a sașilor din 1224 consemnează faptul că printre bunurile și privilegiile dăruite de suveran "oaspeților săi teutoni" se afla și "pădurea românilor și pecenegilor" (*silva Blacorum et Bissenorum*), cu apele din zonă, spre a le folosi împreună cu vechii stăpâni¹⁵. De asemenea, documentele din 1234 și 1247, referitoare la episcopia Cumaniei și, respectiv, la teritoriul dăruit cavalerilor ioaniți mărturisesc aceleași realități, anume români organizați politic și religios, cărora li se confiscă - în parte - drepturi și bunuri¹⁶. Mai mult, actul din 1247, emis de regele Bela IV, surprinde chiar procesul de desprindere din

¹² Dan Nicolae Busuioc v. Hasselbach, *Mănăstirea cisterciană Cârța în secolul al XIII-lea. Contribuții la istoria Țării Făgărașului în evul mediu timpuriu*, cap. III, Cluj, 1996, p. 38-40 (referat de doctorat).

¹³ Aloisie Tăutu, *Litterae Gregorii papae XI in causa Valachorum de Megesalla (Medieș în Transilvania septentrională) destinatae*, Romae, 1966, passim; Francisc Pall, *Romanians of Transylvania in the Middle Ages*, Cluj-Napoca, 1993, passim; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 73-74.

¹⁴ Hurmuzaki, *V/2*, p. 74-77.

¹⁵ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, p. 32-35 (în continuare *Ub.*); Hurmuzaki, *V/2*, p. 83-85.

¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I, București, 1977, p. 20-28 (în continuare *DRH*).

voievodatul românesc condus de Litovoi - întins deopotrivă la nord și la sud de Carpați - a țării Hațegului, ce urma să rămână pe seama regelui¹⁷.

Toate aceste mărturii documentare din prima parte a secolului XIII sau despre această perioadă, singurele, deocamdată, care îi pomenesc pe români, au un numitor comun: ele îi menționează pe români, pe frunțașii lor, ca stăpâni sau posesori de bunuri funciare, este drept, amenințate să fie răpite, împărțite cu alții sau chiar confiscate. Cu alte cuvinte, primele mențiuni documentare despre români - prilejuite de valul antischismatic care a urmat căderii Constantinopolului în mâini "latine" - demonstrează că românii cuprinși în Regatul Ungariei aveau posesiuni funciare din vechime, încadrate teoretic în domeniul regal. Unele urmau să intre în proprietate ecleziastică (cazul Cârța), altele în proprietate nobiliară laică (cazul Medieș), iar altele să rămână elitei românești, pe măsura adaptării acesteia la rigorile juridice și confesionale pretinse de societatea ungară. Evident, documentele papale și regale pomenite sunt aleatorii (s-au păstrat în chip fortuit) și reflectă doar unele exemple ale acțiunii prozelite din Ungaria de atunci, acțiune bazată pe principiul că răpirea unor bunuri ale "schismaticilor" (*recte* ereticilor) nu mai reprezenta un păcat, ci era o virtute și se desfășura întru unitatea bisericii universale. Dar și așa, cazurile de deposedare de drepturi și bunuri ale românilor sunt reprezentate teritorial din Satu Mare și Bihor în țara Oltului și a Hațegului, adică pe un spațiu vast din Transilvania și vecinătate. Este clar, deci, că primele mențiuni scrise îi prezintă pe români, prin elita lor - fără nominalizări individuale deocamdată - drept stăpâni (posesori) de pământuri, de *terrae* (structurări politice), de păduri, de cetăți, deținători de episcopii etc. Prin aceasta, elita românilor, numai în oarecare măsură deposedată după 1204, avea și ea una din calitățile esențiale ale nobilimii ungare, anume cea de proprietar de pământ.

5. Românii în secolul XIII și calitățile lor militare

În secolul XIII, românii (frunțașii lor) sunt consemnați însă și în altă postură, complementară celei dintâi. Cândva între 1211-1213 (probabil în 1213), o oaste din sudul Transilvaniei, condusă de comitele Ioachim de Sibiu, se îndrepta spre Vidin, în ajutorul țarului vlaho-bulgar Boris Asan

¹⁷ *Ibidem*, p. 22, 25.

(1207-1218), convertit la alianța cu puterile catolice și confruntat cu o răscoală internă, sprijinită de cumani¹⁸. Oastea transilvană era formată din sași, români, secui și pecenegi și făcea parte dintr-un comandament regal din sudul provinciei, întregit spre sud-est de cavalerii teutoni; acest front trebuia să exercite presiuni asupra cumanilor și aliaților lor¹⁹. La 1241-1242, cu ocazia mării invazii tătaro-mongole, cronicari orientali (Rashid-od-Din), ruși (*Voskresenskaja*) și apuseni (Jean de Ypres, Marino Sanudo, Filip de Mousket) îi amintesc pe români în luptă cu invadatorii sau întărind pasurile Carpaților împreună cu secuii²⁰. La 1247, românii din țara Litua, vasală Ungariei, trebuiau să ajute "cu aparatul lor de război" (*cum apparatus suo bellico*), pe ioaniți întru apărarea regatului²¹. Pe lângă apărarea granițelor provinciei lor, românii sunt parte integrantă a oștilor regale ungare în 1260 (în lupta de la Kreussenbrunn, dintre Bela IV și cehii conduși de regele Ottokar II) și în 1291 (când trupele regale ungare au organizat o expediție în Austria, contra ducelui Albert de Habsburg)²². Din veacul XIII, există și exemple individuale de români din Banat și Transilvania, distinși în războaiele regilor ungari²³. Prin urmare, o parte dintre românii cuprinși în Regatul Ungariei, încă de la primele mărturii scrise despre ei, apar ca proprietari de pământ (și alte bunuri) și ca luptători (*bellatores*), ceea ce reprezintă calități esențiale ale grupului nobiliar în lumea medievală. De aceea, *era firesc ca elita românilor din Ungaria să fie asimilată, măcar în parte, nobilimii sau să încerce să se constituie ea însăși într-o stare distinctă, în numele propriei etnii*. Totuși, exista un mare impediment în calea unei asemenea evoluții, anume apartenența la confesiunea răsăriteană a românilor, adică la ceea ce Apusul numea "schisma grecilor". Mai mult, cum s-a văzut, de la Inocențiu III încoace se confunda adesea "schisma" cu erezia, ceea ce

¹⁸ Emeric Lukinich ș.a., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941, p. 22-23. Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, București, 1996, p. 213 și, mai ales, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 36-37.

¹⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 36, nota 91.

²⁰ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 213; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 90-101.

²¹ *DRH*, D, vol. I, p. 22, 25.

²² Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 18-19; Gh. I. Brătianu, *op. cit.* p. 213.

²³ M.P. Dan, *op. cit.*, p. 20.

era grav, pentru că deschidea procesul spoliei și deposedării ortodocșilor pe cale violentă, cu mijloacele cruciadei. Un stat cu misiune apostolică - așa cum era Ungaria - nu putea rămâne în afara acestei evoluții, cel puțin din două motive: 1) trebuia să se supună întocmai preceptelor papale; 2) trebuia să profite de ocazie pentru întărirea controlului efectiv asupra întregului regat și pentru lărgirea hotarelor. Declanșarea acțiunii antischismatice s-a produs în momentul în care elitele din Transilvania, inclusiv cea a românilor, tindeau să se constituie în grupuri privilegiate sau stări (vezi momentul 1222, pentru nobilime sau 1224, pentru sași). În contextul confesional și politic dat, handicapul elitei românilor pe drumul afirmării era evident, câtă vreme această elită era ortodoxă. Dar evoluțiile imprimare de papalitate și de autoritățile politico-religioase ale Regatului Ungariei după 1200 au fost departe de a fi liniare și uniforme sau de a avea întocmai sensul dorit. Pe de o parte, s-a văzut că stăpânirea "latină" asupra Constantinopolului era firavă și nu putea rezolva de la sine problema aducerii la ascultare a Bisericii Răsăritului, iar pe de alta, stepa, provocată de Biserica Romană prin misiunile ei, a reacționat neașteptat de dur, pustiind o mare parte a Europei în 1236-1242.

6. Criza Regatului Ungariei și frunțașii români de la invazia mongolă la stingerea dinastiei arpadiene

Invazia mongolă a pus în fața papalității și a regatelor sale apostolice sarcina primă a apărării în fața tătarilor și apoi a combaterii lor, lăsând în plan secund chestiunea "schismaticilor". Pe acest fond, Ungaria a intrat într-o perioadă de tulburări, pricinuite de rivalitatea și de luptele armate dintre regele Bela IV (1235-1270) și fiul său Ștefan (la un moment dat, acesta din urmă purta titlul de "rege tânăr al Ungariei, duce al Transilvaniei și domn al cumanilor"²⁴), precum și de criza adâncă din timpul domniei regelui Ladislau IV Cumanul (1272-1290). După 1242, sub Bela IV și Ladislau Cumanul, a urmat în Ungaria o reacție contra directivelor Romei, manifestată prin tendința de acceptare a realităților care decurgeau din pluralismul etnic-

²⁴ Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în *DIR*, Introducere, vol. II, p. 498.

religios din țară și de compromisul cu tătarii²⁵. Aceasta a determinat o îndepărtare a Ungariei de frontul cruciadei. Ladislau IV și anturajul său sunt acuzați nu doar de obiceiuri și simpatii cumane, ci și de sprijin oferit ereticilor și "schismaticilor". Unele surse spun că regele primise în secret botezul ortodox și că românii s-au rugat de el "să nu-i împingă la legea latină"²⁶. Desigur, Roma a luat măsuri: legatul Filip de Fermo (episcop), prin sinodul de la Buda din 1279, a căutat să impună ferm ordinea catolică în regat, prin creștinarea cumanilor, stârpirea ereziei și cultelor păgâne, prin interzicerea cultului ortodox și a construirii de biserici de piatră sau de zid, destinate acestui cult²⁷. Dar abia sub regele Andrei III (1290-1301) - ultimul arpadian - a putut începe vag recuperarea efectivă a Regatului Ungar de către Biserica Romană, deși tulburările au continuat, mai ales în Transilvania, și în primele două decenii ale secolului XIV.

În aceste condiții, elita românilor a fost privită adesea ca echivalentă a elitei nobiliare, a fruntașilor sașilor și secuilor. Astfel, la 1288, arhiepiscopul de Strigoniu se adresa "tuturor nobililor unguri, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiu și Bârsa", cerându-le să nu se mai supună regelui "nelegiuit" Ladislau²⁸. De asemenea, la prima întrunire cunoscută a adunării stărilor Transilvaniei, în 1291, regele Andrei III i-a convocat pe "nobili, sași, secui și români... pentru îndreptarea stării lor"²⁹. În concluzie, se poate spune că în timpul dinastiei arpadiene, în general, elita românilor a încercat și, în parte, a reușit să se încadreze în sistemul politic al voievodatului, alături de nobili, de sași și secui. Totuși, contestarea ei, evidentă în primele decenii ale secolului XIII, venea din apartenența la confesiunea răsăriteană.

7. Cnezii români în secolele XIII-XIV: între un statut de fapt și unul de drept

În secolul XIV, se vor adăuga și alte argumente ale contestării statutului de stăpâni al elitei românilor, între care cel mai important, alături

²⁵ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.131.

²⁶ *Ibidem*, p. 133, 163.

²⁷ *Ibidem*, p. 133.

²⁸ *DIR*, veac. XIII, vol. II, p. 296-299.

²⁹ *Hurmuzaki*, I/1, p. 510-511.

de confesiune, va fi lipsa actului scris, a diplomei de donație regală pentru posesiunile celor mai mulți dintre membrii acestei elite. Ceea ce secolul XIII a conturat doar - în sensul că o parte dintre românii cuprinși în Ungaria posedau bunuri funciare și aveau atribuții militare - va fi particularizat și individualizat în secolul următor, care vine cu unele clarificări esențiale: 1) elita românilor din Transilvania (ca și la sud și est de Carpați) se numea cnezime (cu variante asimilabile, anume voievozi, juzi-jurați, jupani etc.); 2) ea posedea cnezate sau părți de cnezate (acolo unde nu fusese încă deposedată), pentru care percepea cote patrimoniale de la locuitorii de rând, asupra cărora își exercita și jurisdicția, după principiile dreptului românesc (*ius valachicum*, *ius Volachie*) și cnezial (*ius keneziale*); 3) cnezii erau stratificați, de la cei de sat (care stăpâneau 1-2 sate sau părți de sate) până la cei de vale (puteau stăpâni până la 15-20 de sate); 4) cnezimea a fost obligată să intre în relații cu oficialitatea regatului și voievodatului - încă din secolul XI, în unele regiuni - fapt pentru care situația sa a ajuns neuniformă și neunitară³⁰.

În analiza cnezilor din Transilvania, există două perspective diferite, anume caracterizarea lor din punctul de vedere intern al societății românești care i-a produs, pe de o parte și din punctul de vedere al statului feudal ungar, în care au ajuns să evolueze (după secolele XI-XII), pe de altă parte. Din perspectiva societății protoromânești și românești, cnezii sunt fruntași ai comunităților locale rurale (ai satelor și grupurilor de sate), ridicați la nivelul de stăpâni prin evoluție internă și în urma contactelor cu migratorii, mai ales cu cei slavi. În secolele XII-XIII, cnezii evoluaseră, în general, spre statutul de stăpâni ereditari ai satelor³¹, întemeindu-și drepturile pe o situație de fapt, necontestată în cadrul societății românești. Dar, în paralel cu această evoluție internă, se produce și înaintarea stăpânirii ungare spre est și sud-est și încadrarea Transilvaniei în structura regatului. În zonele deschise, pe văile râurilor Someș, Criș, Mureș, în unele depresiuni largi, noua autoritate și-a organizat puncte de sprijin în cetăți, instituții proprii și a donat pământ laicilor, bisericilor și "oaspeților". Episcopiile catolice de la Cenad, Oradea și Alba Iulia, mănăstirile benedictine, cisterciene, dominicane etc., familiile

³⁰ Ioan A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 36-57.

³¹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 146.

nobiliare (clanuri) din Ungaria (Wass, Kácsik, Kán, Losonci Tomaj, Zsámboki, Kökényes-Radnót, Becse-Gergely ș.a.), "oaspeții" maghiari și germani sunt mereu dăruți cu proprietăți funciare în Transilvania, dintre care o parte au fost luate, cum s-a văzut, din mâinile românilor. Evident, cnezii de pe aceste teritorii donate nu au mai putut rămâne stăpâni sau stăpâni deplin. Unii au ajuns chiar supuși feudali (dependenți), alții au rămas posesori, cu anumite obligații față de noii proprietari de drept. Cnezii rămași pe pământurile nedăruite erau considerați teoretic situați pe domeniul regal, după principiul că tot pământul neîncăput în mâini feudale (nedonat oficial) aparținea regelui. În fapt, acești cnezi erau liberi, își stăpâneau pe mai departe cnezatele după vechiul obicei, cu minime imixtiuni externe. Dintre aceștia se va ridica, în principal, categoria nobililor români din secolele XIV -XV. Ei au avut în față exemplul egalilor lor din zonele în care se suprapuseseră noii stăpâni la teritoriu și au văzut involuția acestora. Spre a evita o asemenea soartă, cnezii de pe "domeniul regal" s-au pus de timpuriu în serviciul suveranului lor (regele) și al reprezentanților acestuia și au obținut recunoașterea oficială a calității lor de stăpâni. Până la Angevini (înainte de 1308), asemenea recunoaștere nici nu era neapărat necesară, cum s-a văzut, dacă nu apăreau cazuri de uzurpări. Sub Angevini, mai ales în timpul lui Ludovic I (1342-1382), se introduce, cel puțin de drept, rigoarea occidentală, ceea ce incumbă existența actului de donație regală (a diplomei) pentru pământul stăpânit, element indispensabil recunoașterii atributelor nobiliare. Regele a încercat din nou să coreleze recunoașterea calității de stăpân funciar și de nobil cu apartenența la credința catolică. În vederea uniformizării structurilor atât de eterogene ale regatului, Ludovic s-a străduit să precizeze atributele necesare calității de nobil, anume actul scris de donație și aderarea la catolicism.

Totuși, o serie de împrejurări au făcut ca măsurile de uniformizare preconizate de cel de-al doilea Angevin să nu se poată aplica întocmai. Prin urmare, în Transilvania și zonele adiacente au rămas în continuare cnezi stăpânitori de pământ fără acte de donație și necatolici sau cnezi cu acte de donație (nobili sau asimilați nobililor) și ortodocși. Însă reglementările judiciare ale regatului (inclusiv măsurile lui Ludovic I) și evoluția instituțiilor feudale de tip apusean din Ungaria în secolele XIII-XIV au făcut ca cnezii români să fie priviți, *de iure*, în chip diferențiat. Astfel, unii ajung "cnezi înnobiți" (le este oficializată calitatea de feudali, pentru pământul pe care-l

dețineau), alții "cnezi ai cetăților" (stăpâneau, de obicei, cu drept cnezial, având unele sarcini față de cetate), iar alții "cnezi comuni" (echivalați cu juzii sătești)³². După regimul patrimonial-juridic dobândit de teritoriul pe care trăiau, cnezii se mai pot clasifica în "cnezi regali" (potențiali nobili deplini), "cnezi ai bisericii" (adesea nobili condiționali sau prediali, dar și supuși feudali) și "cnezi ai nobilimii" (ajunși, de fapt, în dependență feudală)³³. Aceste clasificări au, cum s-a observat, două deficiențe: 1) îi departajează pe cnezi pornind de la criteriile exterioare, de la forurile și instituțiile cu care aceștia au fost obligați să aibă, de prin secolele XII-XIII, raporturi juridice, administrative, fiscale, pentru a-și putea menține stăpânirea lor de fapt sau pentru a obține confirmarea de drept a acestei stăpâniri; 2) nu țin seama de evoluția instituției și consideră drept categorii separate fazele succesive din transformările pe care le-a cunoscut cnezatul (judecia), ceea ce metodologic este greșit, chiar dacă aceste faze au ajuns să și coexiste³⁴. Toți cnezii au exercitat inițial o stăpânire de fapt și, înainte de constituirea domeniilor bisericesti și nobiliare prin donații din partea suveranilor, toți cnezii au fost "ai regelui" sau "ai cetății". Cnezii de pe "domeniul regal" (sau al cetății) au putut stăpâni mult timp, până în secolul XV, satele lor (părțile de sate), fără confirmare scrisă ori cu o confirmare sub condiție cnezială. În ambele situații exista dreptul și obligația seviciului militar. Dacă urma o confirmare cu drept nobiliar, cnezul respectiv devenea oficial nobil, deși aceeași persoană și familie putea stăpâni unele sate cu drept cnezial, iar pe altele cu drept nobiliar³⁵. Altfel spus, un cnez putea să treacă de-a lungul vieții prin situația de stăpân fără diplomă, prin cea de stăpân cu diplomă de confirmare cu drept cnezial și să ajungă la cea de nobil deplin, așa cum altul putea ajunge de la statutul de stăpân neconfirmat la statutul de supus feudal, prin dăruirea pământului cnezial unui nobil sau unei mănăstiri. În primul caz, situația de fapt a cnezului se modifica prea puțin, doar că i se creau premise de avansare socială.

³² D. C. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 85 și urm.

³³ Ioan-A. Pop, *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în vol. "Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice", Cluj-Napoca, 1985, p. 102-115; idem, *Instiuții*, p. 47-57.

³⁴ R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 165.

³⁵ *Ibidem*.

Această evoluție a cnezilor s-a diferențiat și în funcție de criterii geografice-teritoriale, corelate cu ritmul implantării instituțiilor Regatului Ungar. Încadrarea Transilvaniei în regat s-a făcut treptat sub aspect temporal (între secolele XI-XIII) și geografic (unele teritorii au fost cucerite și stăpânite mai de timpuriu și direct, altele mai târziu și formal). În regiunile unde infiltrația elementelor exterioare s-a produs târziu și cu intensitate mică (Maramureș, Hunedoara-Hațeg, Banatul colinar și de munte, Făgăraș, zone din Munții Apuseni etc.), cnezimea s-a putut conserva sub forma unei categorii de stăpâni ereditari ai satelor, cu perspective certe de înnobilitare; dimpotrivă, acolo unde pătrunderea noilor realități a fost mai timpurie și mai directă (zonele de joase din Crișana și Banat, "câmpia" Transilvaniei etc.), cnezii apar în secolele XIV-XV și ulterior ca simpli *villici* (primari ai satelor aservite), supuși ai noilor stăpâni³⁶. În aceste regiuni deschise se constată existența celor mai multe domenii feudale maghiare timpurii de origine donativă. Cu alte cuvinte, cnezii care și-au putut păstra cnezatele ereditare până spre 1300, chiar cu anumite condiții și obligații față de rege și dregătorii săi, și-au menținut șansa oficializării statutului lor de stăpâni prin înnobilitare (sau boierire, în cazul Făgărașului³⁷), în secolele XIV-XV. De exemplu, în Maramureș era de presupus o astfel de evoluție, din moment ce, până la 1300 se cunoaște doar o singură familie de feudali veniți din afară (în sens geografic, etnic și social), anume nobilii Ujhely, care au stăpânit Viscul între 1272-1300. Și în secolul XIV, astfel de cazuri sunt cu totul excepționale: la 1391, apare lângă Hust familia Rozsály, plus încă doi mici nobili ridicăți dintre oaspeții regali, ce au ajuns să stăpânească un sat sau o parte de sat (Dolhenii, deși din comitatul vecin al Ungului, erau tot români)³⁸. Aproape la fel stau lucrurile și în țara Hațegului, unde, până la 1400, înstăpânirile unor nobili străini asupra satelor românești au fost foarte puține și situate spre nord și vest, adică la marginile transilvane și bănățene ale spațiului menționat (pe unde venea influența Regatului Ungar). S-a apreciat că 80-90% din țara

³⁶ Ioan-A. Pop, *Instituții*, p. 47-49.

³⁷ Boierirea cnezilor a fost valabilă - ca oficializare a statutului de feudal - cât timp țara Făgărașului sau a Oltului s-a aflat între granițele Țării Românești, dar, după integrarea fermă a acestui ținut în Transilvania (mai ales în principat), și boierii făgărașeni au trebuit să caute să obțină formal înnobilitarea, după regula apuseană, care nu recunoștea rânduiala analoagă din Țara Românească. Vezi Ioan-A. Pop, *Instituții*, p. 76-83, 195-210.

³⁸ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 143.

Hațegului nu a fost afectată în mod direct de progresele statului ungar în Transilvania în secolele XI-XIII, unde viața locală și-a urmat calea proprie³⁹. În asemenea regiuni, se cunoaște ulterior, în secolele XIV-XV, cea mai viguroasă și mai numeroasă nobilime românească, despre care se știe azi cert că provine din vechii cnezi. Chestiunea care s-a pus adesea în istoriografie a vizat răspunsul la întrebarea dacă înobilarea a reprezentat o transformare majoră, *de facto*, în statutul cnezilor sau a fost doar o modificare de natură juridică sau o adaptare la rânduiala de drept a unei situații de fapt. Deși nu întotdeauna direct și explicit, documentele referitoare la cnezi (și alte izvoare) oferă răspunsul la această întrebare.

Mai întâi, trebuie observat că aproape toate daniile primare cunoscute în favoarea cnezilor sunt de fapt confirmări (cu drept cnezial și nobiliar), adică întăriri prin act scris a unor vechi stăpâniri. Astfel, regii afirmă că binevoiesc să confere (*conferre dignaremur*) posesiuni ale titularilor (*possessiones suas*), în a căror stăpânire netulburată s-au aflat din vechime strămoșii acestora și în care ei înșiși (dăruirii) se aflau chiar în momentul daniei (*in quarum pacifico dominio idem..., progenitores sui, ab antiquo perstitisse se ipsumque persistere asserit etiam de presenti*). Prin urmare, oficialitatea acceptă că acei cnezi care ajungeau în asemenea postură erau vechi stăpâni de fapt, pentru care în momentul confirmării li se crea un statut de drept. Evident, dacă erau stăpâni vechi, cnezii beneficiau de avantaje din partea satelor, ai căror locuitori nu erau iobagi individuali, dar erau aserviți în mod global, ca și comunitate. Odată cu falsa danie a cnezatului sau posesiunii, se menționează adesea că titularii urmează să rețină mai departe în folosul lor, total sau parțial, venituri, foloase, dări (*proventus, utilitates, collectae*)⁴⁰. De asemenea, cnezii, cu mult înainte de confirmare, ctitoreau biserici (unele fiind capele de curte) - evident, ortodoxe - cu pisanii și cu tablouri votive, în care erau înfățișați cu macheta monumentului în mâini, cu soțiile lor și copiii, în veșminte de ceremonie, ca ale boierilor de la sud și est de Carpați (de exemplu, capela de la Streisângeorgiu a fost ridicată de familia cnezială locală, în mod cert în prima

³⁹ Idem, *Țara Hațegului*, p. 61.

⁴⁰ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 137-139, cu trimiteri la documentele publicate de Ioan Mihalyi; vezi și celelalte colecții de documente medievale referitoare la Transilvania.

jumătate a secolului XII)⁴¹. De asemenea, elita românească avea curți cneziale corespunzătoare capelilor menționate și ridicate din lemn și apoi de piatră și de zid; există și cetăți de familie sau turnuri-locuință, ce reflectă cu mult înaintea documentelor starea social-economică superioară a categoriei cnezilor⁴². În plus, cnezii din secolele XIV-XV, fiind urmașii acelor români care în secolul XIII aveau aparatul lor de război și participau la campanii, au și atribuții militare. Cu timpul se impune regula, pe baza tradiției, ca ei, cnezii, să servească în oastea regelui fiecare cu "o lance" (călareț greu înarmat, cu lance și flamară, plus suita sa formată din câteva persoane).

Despre natura stăpânirii cneziale originare, datele sunt puține, deoarece mărturiile provin din perioade mai târzii, când această stăpânire era contaminată cu elemente exterioare. Totuși, actele vorbesc despre cnezate confirmate "cu toate acele libertăți, drepturi, imunități și obiceiuri de care au avut parte ceilalți cnezi" (*cum omnibus hisdem libertatibus, iuribus, immunitatibus et consuetudinibus quibus alii kenezii usi fuerunt*)⁴³, din vechime (*ab antiquo*). Este greu de spus exact ce încumbau toate acestea, însă se știe că cnezii, înainte de a avea diplome, își stăpâneau deplin cnezatele, pe care le lăsau moștenire, le împărțeau, le schimbau între ei, le vindeau etc. Există procese judecate de adunările cneziale, în cadrul cărora părțile își dispută sau își împart drepturi patrimoniale, pentru care mărturisesc că nu au și nu au avut documente⁴⁴. Spre deosebire de dreptul feudal occidental (dar similar cu situația din dreptul feudal ungar), feudalii români nu cunoșteau primogenitura, ceea ce însemna că toți moștenitorii masculini se bucurau de drepturi egale. Astfel, un cnez cu cinci fii lăsa cnezatul său celor cinci urmași care aveau să-l poseze în indiviziune (devălmășie), câtă vreme drepturile fiecăruia nu erau "alese" sau nu se precizau pe teren. La fel procedau și clanurile nobiliare maghiare. De aceea, de multe ori proprietatea s-a fragmentat, un cnez ajungând să aibă drepturi asupra unei pătrimi, optimi sau șaisprezecimi dintr-un cnezat. Drepturile de stăpânire ale cnezilor vin din vechime, probabil din finalul etnogenezei românilor. Ele nu decurg decât incidental din întemeierea de sate, care, de altminteri, este un fenomen firesc

⁴¹ R. Popa, *Țara Hațegului*, p. 157, 225-247.

⁴² *Ibidem*, p. 159, 214-225.

⁴³ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900, p. 64.

⁴⁴ Vezi Ioan-A. Pop, *Instituții*, passim.

în toată Europa de atunci și se face prin "roire" (un cnez sau fiu de cnez, însoțit de câteva familii, părăsește vatra unui vechi sat - suprapopulat, cu pământul arabil secătuit etc. - pentru a se așeza în vecinătate, fondând o nouă așezare). Când se întemeia o așezare nouă cu locuitori veniți de la distanțe mari, aceștia se numeau *hospites*, dar nu se cunoaște nici un caz de "oaspeți" români. Se cunosc însă, câțiva cnezi întemeietori de sate în Hațeg, dar în Maramureș nu este menționat nici unul⁴⁵. Între cnezii de sat și cei de vale, ca și între aceștia toți și voievozii lor existau anumite legături greu de surprins astăzi, dar care amintesc de vasalitate.

8. Considerații finale

Caracteristicile schițate mai sus arată că acei cnezi care au reușit să-și păstreze cnezatele până 1300 aveau toate atributele unui feudal ungar, mai puțin actul de donație regală și calitatea de catolic. Cel mai important atribut era stăpânirea ereditară asupra cnezatelor. De aceea, până la rigorile impuse de Angevini, au fost ușor de echivalat cu elita nobiliară a regatului. După 1300 mai ales, mulți cnezi au fost obligați la adaptare, pentru a supraviețui ca stăpâni. Primul pas al adaptării era obținerea actului scris de donație regală pentru stăpânirile lor. Până la 1366, destui cnezi reușiseră acest lucru, încât regele Ludovic I echivalează mărturia acestora la judecată cu mărturia unui nobil⁴⁶. Alții, ajunși sub stăpânirea unor feudali, decăzuseră la situația oamenilor de rând, păstrând totuși formal o anumită preeminență, dovedită de faptul că erau asimilați cu primarii satelor (*villici*). Evident, mai erau încă destui cnezi (și voievozi) în secolul XIV rămași în afara instituțiilor oficiale ale regatului, cnezi care stăpâneau pământul în virtutea dreptului vechi românesc și cnezial și care nu aveau nici un document de confirmare. Din punctul de vedere al societății locale, toți erau egali, fiind considerați o categorie superioară. Numai relațiile diverse cu oficialitatea și imixtiunile acesteia i-au diferențiat. Cu timpul, cnezii confirmați prin diplomă, aducând în continuare "fidele servicii", mai ales militare, puterii centrale (regelui, voievozilor Transilvaniei și dregătorilor lor), au ajuns să primească noi posesiuni și funcții, să dobândească noi avantaje și să intre chiar în rândurile

⁴⁵ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 147.

⁴⁶ *DRH*, C, vol. XIII, p. 159-165.

nobilimii mari (ca Drăgoșeștii, Hunedoreștii) și mijlocii (precum Căndeștii, Dolhenii, Bizereștii, Gârliștenii). Dar cei mai mulți dintre aceia cu diplomă au rămas mici feudali (unii nobili de o sesie), la nivelul satelor lor, cu statut formal de nobil, dar cu situație materială precară. Cei din prima categorie, care au urcat în ierarhie, în timp, s-au catolicizat și maghiarizat, iar cei rămași în sate ca mărunți proprietari, în mare măsură, și-au conservat etnia și confesiunea. Desigur, procesul nu a fost liniar și lipsit de convulsii. Cnezii (voievozii) aserviți fără voia lor și excluși din funcții și-au adunat oamenii (comunitatea) și au încercat să-și recupereze bunurile, au organizat revolte locale. Unii, ca aceia din Făgăraș (circa 1290) și Maramureș (circa 1342-1363), au pus la cale adevărate răzvrățiri armate și, când nu au mai putut rezista în țările lor tradiționale, au trecut munții, impulsivând spre independență noi structuri politice ridicate din sânul propriului lor popor.

În urma acestor fapte și evoluții, era clar că elita românilor nu mai putea alcătui o stare, adică o grupare privilegiată în nume etnic, așa cum făcuseră și erau pe cale să facă sașii, secuii și nobilii. O stare se baza pe privilegiile globale, or românii, popor supus prin cucerire și ortodox, nu au primit niciodată așa ceva. Românii au resimțit acut necesitatea de a avea o stare (ordin) în nume etnic ("națiune"), deoarece aceasta era regula în Transilvania, dar nu au fost lăsați să urmeze o astfel de cale. Elita românilor - admisă o vreme tacit ca parte alcătuitoare de stat (alături de nobili, sași și secui) - era compusă din cnezi proprietari de pământ, dar fără acte de donație (fiindcă pământul era deținut în virtutea dreptului cutumiar, nu a dreptului regelui) și necatolici. Ieșirea din impas părea să fie obținerea de diplome și catolicizarea, dar aceste scopuri nu erau ușor de realizat (unii cnezi pierduseră șansa diplomei, prin pierderea cnezatelor), nu erau la îndemâna oricui și nu erau dorite de toți (mai ales renunțarea la ortodoxie). Pe de altă parte, cei care reușeau să intre pe traiectoria înnobilării (și, eventual, a catolicizării) nu mai funcționau ca elită în numele românilor, ci treceau în starea nobiliară. Fiindcă grupul cnezilor înnobilați a fost destul de mare, fiindcă el și-a adus o contribuție marcantă la apărarea țării în fața atacurilor turcești și datorită unor împrejurări noi din secolul XV, s-a vorbit un timp în Transilvania despre un segment special al nobilimii, numit românesc (*nobiles Valachi*), dar el nu a mai putut forma niciodată o stare distinctă (ca elită politică). Practic, românii au rămas fără elită globală recunoscută în evul mediu ca stare (națiune). Totuși, elita lor locală, la teritoriu, nerecunoscută oficial și neacceptată în adunările de stări, a fost alcătuită din preoțimea

ortodoxă (erau și preoți-cnezi) și din micii cnezi (voievozi), mulți înnobilați, dar fără putere economică. Catolicizarea ar fi putut fi o ispită, dar scopurile sale de uniformizare și de nivelare, de anihilare a identității, inclusiv lingvistice - evidente în izvoarele rămase din timpul lui Ludovic I - nu erau de natură să-i atragă pe români. De altfel, spre anii 1380 - *propter omnium opinionem* (spune Bonfini) - în urma celui mai mare efort prozelit cunoscut în Ungaria, abia peste o treime din populația regatului angevin era catolică⁴⁷. Izvoarele menționează în Ungaria, până la invazia mongolă din 1241-1242, circa 600 de mănăstiri răsăritene (ortodoxe), în afara marelui număr de biserici parohiale de rit bizantin ("grecesc")⁴⁸.

Regatul medieval al Ungariei a fost un stat multiethnic și pluriconfesional (alcătuit din unguri, germani, pecenegi, cumani, alani caucazieni, horezmieni, evrei, secui, români, italieni, slovaci, bulgari, sârbi, croați, sloveni, ruteni etc., precum și din catolici, ortodocși, mozaici, bogomili, islamici etc.)⁴⁹, dar înzestrat de timpuriu cu misiune apostolică, în vederea convertirii "păgânilor", "eretice" și "schismaticilor". Totuși, aceste etnii și religii (confesiuni) au conviețuit un timp în relativă liniște. Curând însă, prozelitismul catolic și marile transformări din viața de stat au dat categoric prevalență bisericii romane și anumitor grupuri etnice. Transilvania, anexată treptat prin cucerire, s-a bucurat întotdeauna de autonomie și s-a numit voievodat ca și Țara Românească și Moldova. În vederea stăpânirii eficiente a țării (provinciei), autoritățile au așezat aici în chip organizat unguri, sași, secui, dăruiți cu "*libertates*" (privilegii). Românii, supuși prin cucerire nu au avut cum să primească astfel de privilegii globale și nici nu puteau oferi avantaje notabile regilor ungari în schimbul lor. Prima mare acțiune prozelită (de după 1204) și a doua (din timpul lui Ludovic I) au condus categoric la deposedarea și marginalizarea necatolicilor în Ungaria care au refuzat convertirea silită. Sub Ludovic cel Mare s-a văzut clar cum catolicismul tinde să devină religie oficial recunoscută⁵⁰ "avant la lettre" în Ungaria și cum ortodoxia este numită "sectă" (*cum externis de sua lingua et*

⁴⁷ Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basileae (Basel), 1568, decada a II-a, cartea a X-a, p. 377.

⁴⁸ Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 114-115.

⁴⁹ Jenő Szűcs, *The Peoples of Medieval Hungary*, în vol. "Ethnicity and Society in Hungary", ed. F. Glatz, Budapest, 1990, passim; Ioan-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994, passim.

⁵⁰ Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 88.

secta contra Christianos faciunt) sau "credință străină" (*aliena fides*)⁵¹. Se insinuează ideea că românii sunt răzvrățiți, periculoși, nesupuși, înclinați spre rele, dar mai ales că nu sunt creștini (nici nu sunt numiți ca atare), ci "sectanți", "schismatici" sau "eretici" și că, aliați "cu cei din afară, de o limbă și sectă cu ei" - cu românii din statele existente la sud și est de Carpați - înfăptuiesc "rele" contra "creștinilor" din Ungaria⁵². Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei, care spune aceste lucruri în jur de 1380, nu era prea departe de adevăr, deși îngroșa mult lucrurile: românii din Ungaria nu erau mulțumiți de starea lor și se revoltau, uneori în legătură cu statele române extracarpatice. În plus, ei nu aparțineau credinței romane (erau "inferiori" până și cumanilor, care se creștinaseră formal după ritul Romei), ceea ce reprezenta cel mai serios motiv de a nu-i accepta ca ordin sau grup privilegiat⁵³. Nici un grup necatolic din Ungaria medievală nu a devenit "stare" sau "națiune". În acest fel, încă din secolul XIV, soarta elitei românilor din Transilvania era decisă: ea nu se putea ridica oficial și global în nume românesc, dar o putea face individual, în nume propriu, în cadrul nobilimii, cum s-a și întâmplat (cu riscul pierderii identității etnice și confesionale). Însă, contrar așteptărilor, majoritatea acestei nobilimi mici ("de o sesie") a rămas românească și, deși a scăzut numeric după formarea sistemului politic și religios al principatului (dar pierderile au fost compensate prin noile înnobilări din secolele XVII-XVIII), în momentul declanșării și desfășurării mișcării de emancipare națională, a format o parte însemnată a celor circa 12.500 de familii nobiliare românești angrenate în mare măsură în lupta de emancipare națională⁵⁴.

A román elit Erdélyben a XIII-XIV. században
(*eredet, jogi helyzet, fejlődés*)
(összefoglaló)

A középkori Erdély (IX-XIV. század) román elite elsősorban a kenézekből, vajdákából és ezek megfelelőiből állt. Ők képviselik a román

⁵¹ *Ibidem*, p. 94-95.

⁵² *Ibidem*, p. 95.

⁵³ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 108-109.

⁵⁴ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 362-367.

feudalizmus korának mintaképeit. Azon kenézek, akiknek sikerült birtokaikat 1300-ig megőrizniük, részesültek mindazon megkülönböztető jogban, amiben egy magyar hűbérúr, kivéve a királyi adományt és a katolicizmust. A legfontosabb kiváltság a kenézségek örökös birtoklása volt. Ez megkönnyítette egyenlővé válásukat a királyság nemesi elitjével, az Anjouk által bevezetett megszorításokig. Főleg 1300 után, sok kenéznek alkalmazkodnia kellett, hogy mint birtokos megmaradhasson. Ezen alkalmazkodásnak az első lépése az volt, hogy birtokaikra királyi adománylevelet kellett szerezniük. 1366-ig igen sok kenéznek sikerült ez a dolog, úgyhogy I Lajos király tanúskodásaikat peres ügyekben egyenlőként ismeri el egy nemes ember tanúvallomásával. Mások, egyes hűbérurak alárendeltjeivé válván, a közemberek soraiba süllyedtek, ám mégis formálisan megőriztek egy bizonyos elsőséget, amit az a tény is bizonyít, hogy a falvak kiváltságosaival voltak egyenrangúak. Természetesen a XIV. században még elég sok kenéz (és vajda) maradt a királyság hivatalos intézményrendszerén kívül, azok a kenézek, akik az ősi román jog értelmében birtokolták földjeiket és kenézségeiket, és akiknek semmiféle igazoló iratok nem volt erről. A helyi társadalom szemszögéből nézve mind egyenrangúak voltak, felsőbb osztályként tekintették őket. Csak viszonyaik a hatóságokkal, és ennek beavatkozásai különböztették meg őket. Idővel, az oklevéllel elismert kenézek, akik továbbra is "hűséges szolgálatokat" főleg hadiszolgálatot tettek a központi hatalomnak (a királynak, az erdélyi fejedelmeknek, és azok főtiszviselőinek), elérték, hogy újabb birtokokat és hivatalokat kapjanak, új előnyökre tegyenek szert és belépjenek a főnemesség (mint a Drágffyak, a Hunyadiak) és a középnemesség soraiba (mint a Kendék, Dolhaiak, Bizereştiek, Gárlišteniek). De legtöbbjük, az oklevelesek közül megmaradt kisbirtokosnak (egytelkes nemesnek), a falvaik szintjén, formális nemesi jogkörben de bizonytalan vagyoni helyzetben. Az első csoportba tartozók, akik felemelkedtek a ranglétrán, idővel felvették a katolikus vallást és elmagyarosodtak, viszont a falvakon maradt kisbirtokosok, nagy többségükben megőrizték etnikai és vallási hovatartozásukat. Természetesen a folyamat nem volt egyértelmű és megrázkódtatásoktól mentes. Az akaratuk ellenére leigázott és tisztségeiktől megfosztott kenézek (vajdák) összeszedték embereiket (közösségüket) megpróbálván visszaszerezni elvesztett javaikat, helyi

felkeléseket szervezve. Egyesek, mint a fogarasiak (kb. 1290-ben) és a máramarosiak (kb. 1342-1363-ban) valóságos fegyveres felkelést indítottak el és amikor nem tudtak kellő ellenállást kifejteni saját területükön, átkeltek a hegyeken, függetlenségre buzdítván a népük kebeléből kinőtt új politikai struktúrákat.

Ezen tények és fejlődések tükrében, nyilvánvaló volt, hogy a román elit nem alkothattott egy etnikai alapon nyugvó kiváltságos rendet, miként azt megpróbálták és meg is tették a szászok, a székelyek és a nemesek. Egy ilyen rend csak átfogó kiváltságokon nyugodhatott, de a románok, akik leigáztak voltak a hódítások nyomán és a ortodoxizmus miatt is, sohasem kaphattak ilyent. A románok szükségét érezték, hogy rendet alkossanak mint etnikum (nemzet), ugyanis Erdélyben ez volt a szokás, de ezt számukra megakadályozták. A román elit - egy időben halgatólagosan elismerve mint országalkotó elem (a nemesek, a szászok és a székelyek mellett) földbirtokos kenézekből állt, de adománylevél nélkül (ugyanis a földet a szokásjog alapján birtokolták nem királyi jogon) és nem voltak katolikusok. Ebből a helyzetből kiküldendő nem volt más lehetőség mint az oklevél szerzés és a katolicizálás, de ezek nem tartoztak a könnyen véghezvihető célok közé nem lévén bárkinek elérhető (egyes kenézek elveszítették az oklevél szerzés lehetőségét, a kenézségek elvesztésével), és nem is volt mindenki által óhajtott (különösen az ortodoxizmusról való lemondás). Másrésztől, akiknek sikerült a nemessé válás pályájára állni (és esetleg katolicizálni is) már nem mint román elit szerepeltek, hanem beléptek a nemesek rendjébe. Mivel a nemessé vált kenézek csoportja meglehetősen nagyszámú volt, ugyanis ők igen jelentős részt vállaltak az ország védelmében a török támadásokkal szemben és a XIV. században kialakult új körülmények miatt, egy időben szöbakerült Erdélyben egy sajtáságos nemesi réteg, az úgynevezett román (*nobiles valachi*), de ez sohasem lett képes egy kiváltságos rendet alkotni (mint politikai elit). Gyakorlatilag, a románság a középkorban mint rend (nemzet) általánosan elismert elit, nélkül maradt. Még létezett a területileg helyi elit, amelyik hivatalosan nem volt elismerve és nem volt elfogadva a rendek gyűlésén, és amit az ortodox papok (pap-kenézek is voltak) és a kisenézek (vajdák) alkottak, sokat közülük nemesi rangra emeltek, ám gazdasági hatalom nélkül. A katolicizálás csábító lehetőség volt, de céljai az uniformizálás és az egyszintre hozás, az identitás

megtagadása, a nyelve is - amint az az I Lajos korából való forrásokból kiderül - nem vonzották a románokat. Egyébként, az 1380-as évek táján - propter omnium opinionem (ahogy Bonfini mondja) - a legerősebb hittérítés nyomán, az Anjou-Magyarország lakosságának mindössze egyharmada volt katolikus. A források szerint Magyarországon, a tatárbetörésig 1241-1242, kb. 600 keleti (ortodox) kolostor volt az igen nagyszámú bizánci ("görög") templom mellett. A középkori magyar királyság többnemzetiségű és többhitű állam volt (magyarok, németek, besenyők, kúnok, kaukázusi alánok, horezmiek, zsidók, székelyek, románok, szerbek, szlovákok, rutének stb. alkották, vallás tekintetében pedig katolikusok, ortodoxok, zsidók, bogumilok, iszlámok, stb.), de apostoli küldetéssel felruházva a "pogányok", "eretnekek" és a "szakadárok" megtérítésére. Mégis ezen nemzetiségek és vallások (felekezetek) jó ideig viszonylagos nyugalomban éltek egymás mellett. Azonban hamarosan, a katolikus hittérítés és az állam életében bekövetkező nagy változások, a római egyház és egyes nemzetiségi csoportok határozottabb felülkerekedését eredményezték. Erdély, a hódítások nyomán lépcsőzetesen hozzácsatolták Magyarországhoz, mindig is függetlenségnek örvendett és fejedelemségnek nevezetett akárcsak Havasalföld és Moldova. Az ország (tartomány) mind hatékonyabb uralása érdekében, a hatóságok szervezett formában telepítettek ide magyarokat, szászokat, székelyeket, "libertates" (előjogokat) adományozván nekik. A románok, a hódítások nyomán leigázva, nem volt, hogyan részesüljenek ilyen átfogó előjogokban, és nem is tudtak felajánlani értük, a magyar királyoknak, semmi megjegyzésre érdemes előnyt. Az első nagy hittérítési akció (az 1204-es év után) és a második (I Lajos korából) határozottan elvezettek a magyarországi nem katolikusok és az erőltetett térítésnek ellenálló jogfosztásához és félreállításához. Nagy Lajos király idejében már világosan látszott, hogy a katolicizmus Magyarországon a hivatalosan elismert vallás "*avant la lettre*" akar lenni és az ortodoxizmus csak mint "szekta" van megnevezve (*cum externis sua lingua et secta contra Christianos faciunt*), vagy mint "idegen hit" (*aliena fides*). Felsejlik az a gondolat, hogy a románok zendülők, veszélyesek, engedetlenek, rosszra hajlamosak, de legfőképpen nem keresztények (nem is neveztetnek annak), hanem "szektások", "szakadárok" vagy "eretnekek" és a

"kívülállókkal, a velük egynyelvű és egyszektájúakkal" szövetkeznek - románokkal a Kárpátoktól délre és keletre elterülő államokból - "rosszat" cselekednek a magyarországi "keresztényekkel" szemben. Nem állt messze az igazságtól Alvernai Bertalan Bosznia helytartója, jóllehet kissé túlhangsúlyozta a dolgokat, amikor 1380 táján ezt állította. A magyarországi románok nem voltak meglehetősen elégedve helyzetükkel és lázadoztak, néha a Kárpátokon kívüli román falvakkal egyetemben. Azonkívül ők nem voltak a római egyház hívei, ("kívülállóak" voltak, mert még a kunok is, ha formálisan is, de felvették a római kereszténységet) ami a legkomolyabb érv volt amellett, hogy ne fogadják el őket, mint előjogokat élvező rend vagy csoport. Egyetlen nem katolikus csoport sem vált a középkori Magyarországon "renddé" vagy "nemzetté". Ebben az értelemben, még a XIV. században, megpecsételődött az erdélyi román elit sorsa: ezek szerint nem emelkedhetett fel hivatalosan és globálisan mint román, hanem csak egyénileg saját nevében tehetett, a nemesség keretein belül. Amint az meg is történt (kockáztatva a nemzeti identitás és a vallási hovatartozás elvesztését). Ám a várakozásokkal ellentétben, ezen kismesek ("egytelkesek") nagytöbbsége megmaradt románnak, jóllehet a fejedelemség politikai és vallási rendszerének kialakulása után számbelileg megfogyatkozott, (a veszteségek azonban kipótoltatták a XVII-XVIII. századi új nemességek adományozásával) de a nemzeti egyenjogúsági küzdelmek kirobbanása és kibontakozása idején jelentős részt képviselt az a kb. 12 500 román nemesi család, amely igen nagy mértékben összefonódott a nemzeti egyenjogúságért vívott harccal.

L'Elite Roumaine de Transylvanie aux XIII-XIVe siècles
(origine, statut, évolution)
(résumé)

Dans cet ouvrage l'auteur démontre que, pendant les XIIIe-XIVe siècles, les membres de l'élite roumaine étaient les knèzes et les voïvodes (ou leurs équivalents). Les knèzes qui ont réussi à maintenir les knézats jusqu'en 1300 avaient tous les attributs d'un féodal hongrois, excepté le document de confirmation royale pour leurs possessions et la qualité de

catholique. L'attribut le plus important était la propriété héréditaire des knézats. C'est ainsi que, jusqu'aux rigueurs imposées par les Angevin, les knèzes étaient facilement assimilés à l'élite nobiliaire du royaume. Après 1300 surtout, beaucoup de knèzes ont été obligés de s'adapter pour pouvoir garder leurs attributs de maîtres. Le premier pas vers l'adaptation était l'obtention du document de donation royale pour leurs domaines. Assez de knèzes l'ont reçu jusqu'en 1366, de sorte que Louis Ier équivalait leur témoignage, lors d'un jugement, au témoignage d'un noble. D'autres knèzes, assujettis par les féodaux, avaient déchu pour devenir de simples gens du peuple, gardant cependant formellement une certaine prééminence, fait prouvé par leur assimilation aux maires des villages (*villici*). Il y avait certainement au XIVe siècle assez de knèzes (et voïevodes) restés en dehors des institutions officielles du royaume, knèzes qui possédaient des terres en vertu de l'ancien droit roumain et knézial, mais qui n'avaient aucun document de confirmation. Du point de vue de la société locale, tous étaient égaux, étant considérés une catégorie supérieure. Ce n'était que les relations avec les officialités et les immixtions de celles-ci qui faisaient la différence. Les knèzes confirmés par diplôme et qui continuaient de rendre de "fidèles services", principalement militaires, au pouvoir central (roi, voïevodes de Transylvanie et leurs fonctionnaires) ont réussi au fur et à mesure à recevoir de nouvelles possessions et fonctions, à acquérir de nouveaux avantages et même à accéder à la grande noblesse (tels les Dragos et les Hunedoara) ou à la moyenne noblesse (tels les Cârdea, les Dolha, les Bizerea, les Gârliste). La plupart de ceux possédant des diplômes sont cependant restés de petits féodaux au niveau de leurs villages, ayant un statut formel de noble, mais une situation matérielle précaire. Ceux appartenant à la première catégorie, ont accédé, dans le temps, à des niveaux supérieurs de la hiérarchie et se sont magyarisés, tandis que ceux qui sont restés dans les villages comme de petits propriétaires ont conservé en général leur ethnie et leur confession. Ce processus n'a certainement pas été linéaire et sans convulsions. Les knèzes (voïevodes) asservis contre leur volonté et exclus des fonctions ont rassemblé leurs communautés et ont essayé de récupérer leurs biens, ont organisé des révoltes locales. Ceux de Făgăraș (vers 1290) ou de Maramureș (vers 1342-1363) ont organisé de véritables soulèvements armés et, lorsqu'il

leur a été impossible de continuer à vivre dans leurs pays, ils sont passés de l'autre côté des monts et ont poussé vers l'indépendance les nouvelles structures politiques constituées du sein de leur propre peuple.

Suite à ces faits et évolutions, il était clair que l'élite des Roumains ne pouvait plus former un état, c'est-à-dire un groupement privilégié au nom ethnique, comme l'avaient fait ou étaient en train de le faire les Saxons, les Szeklers et les nobles. Un état était basé sur des privilèges globaux, or les Roumains, peuple assujetti et orthodoxe, n'avaient jamais reçu quelque chose de pareil. Les Roumains ont profondément ressenti le besoin d'avoir un état (Ordre) au nom ethnique ("nation"), car c'était la règle en Transylvanie, mais on ne leur a pas permis de suivre cette voie. L'élite des Roumains - admise tacitement pour un certain temps en tant que composante d'État (à côté des nobles, des Saxons et des Szeklers) - était formée de knèzes propriétaires de terres, mais sans acte de donation (vu le fait que la terre était détenue en vertu du droit coutumier et non du droit royal) et non catholiques. La sortie de l'impasse semblait être l'obtention de diplômes et la conversion au catholicisme, mais ces buts n'étaient pas faciles à réaliser et n'étaient pas voulus par tous (surtout le renoncement à l'orthodoxie). D'autre part, ceux qui réussissaient à entrer sur le trajectoire de l'ennoblissement (et, éventuellement, de la conversion au catholicisme) ne fonctionnaient plus comme élite au nom des Roumains, mais passaient à l'état nobiliaire. Vu le fait que le groupe de knèzes nobles a été assez grand et qu'il a contribué de façon importante à la défense de la patrie contre les Turcs, ainsi qu'à d'autres événements du XVe siècle on a parlé pour un certain temps en Transylvanie d'un segment spécial de la noblesse appelé roumain (*nobiles Valachi*), mais il n'a jamais pu former un état distinct (comme élite politique). Les Roumains sont pratiquement restés sans élite globale reconnue au Moyen Âge comme état (nation). Cependant leur élite locale, non reconnue officiellement et non acceptée dans les assemblées des états, a été formée du clergé orthodoxe (il y avait des prêtres-knèzes aussi) et des petits knèzes (voïvodes), la plupart ennoblis mais sans pouvoir économique. La conversion au catholicisme aurait pu constituer une tentation, mais ses buts d'uniformiser, niveler et annihiler l'identité, linguistique y comprise - fait évident dans les sources conservées de l'époque de Louis Ier n'étaient pas à même d'attirer les Roumains.

D'ailleurs, vers 1380 - *propter omnium opinionem* (dit Bonfini) -, suite à l'effort prosélyte le plus grand que la Hongrie médiévale ait jamais connu, ce n'est qu'un peu plus d'un tiers de la population du royaume angevin qui était catholique. Les sources mentionnent en Hongrie, jusqu'à l'invasion mongole des 1241-1242, environ 600 monastères orientaux (orthodoxes), à côté d'un grand nombre d'églises paroissiales de rite byzantin ("grec").

Le royaume médiéval de Hongrie a été un Etat pluriethnique et pluriconfessionnel (formé de Hongrois, Allemands, Petchénègues, Cumans, Alans Caucasiens, Khorésmiens, Juifs, Szeklers, Roumains, Italiens, Slovaques, Bulgares, Serbes, Croates, Slovènes, Ruthènes, etc., ainsi que de catholiques, orthodoxes, mosaïques, bogomiles, islamiques, etc.), mais doué très tôt d'une mission apostolique en vue de la conversion des "païens", des "hérétiques", des "schismatiques". Ces ethnies et confessions ont, pour un certain temps, cohabité dans les conditions d'un calme assez relatif. Le prosélytisme catholique, ainsi que les grandes transformations ayant eu lieu dans la vie de l'Etat ont cependant catégoriquement donné la priorité à l'Eglise romaine et à certains groupes ethniques. La Transylvanie, annexée au fur et à mesure par conquête, a toujours joui d'autonomie et a été appelée voïévodat, tout comme la Valachie et la Moldavie. Pour jouir d'une domination efficace de cette province, les autorités y ont établi de façon organisée des Hongrois, des Saxons, des Szeklers qui ont bénéficié de nombreuses "*libertates*" (privilèges). Etant assujettis par conquête, les Roumains n'avaient pas reçu de tels bénéfices globaux et ils ne pouvaient pas non plus offrir en contrepartie des avantages importants aux rois hongrois. La première grande action prosélyte (après 1204) et la seconde (datant de l'époque de Luis Ier) ont conduit à la dépossession et à la marginalisation des non-catholiques en Hongrie, c'est à dire de ceux qui avaient refusé la conversion forcée. L'époque de Louis le Grand a clairement démontré que le catholicisme avait la tendance de devenir religion officiellement reconnue "avant la lettre" en Hongrie et que l'orthodoxie était appelée "secte" (*cum externis de sua lingua et secta contra Christianos faciunt*) ou bien "foi étrangère" (*aliena fides*). L'idée commence à poindre que les Roumains étaient des rebelles, dangereux, insoumis, enclins à mal faire mais surtout qu'ils n'étaient pas chrétiens (ils ne sont pas nommés ainsi),

mais "sectants", "schismatiques" ou "hérétiques" et que, alliés avec ceux "de l'extérieur", d'une même langue et secte - avec les Roumains des pays se trouvant au sud et à l'est des Carpates -, ils commettent de "mauvais agissements" contre les "chrétiens" de Hongrie. Bartholomée d'Alverne, vicaire de la Bosnie, qui dit ces choses - là vers 1380, n'était pas loin de la vérité, bien qu'il noircît beaucoup les choses: les Roumains de Hongrie n'étaient pas contents de leur état et se révoltaient, parfois en relation avec les Etats roumains d'outre-monts. En plus, ils n'appartenaient pas à la foi romaine, ils étaient "inférieurs" même aux Cumans, qui s'étaient formellement christianisés selon le rite de Rome), ce qui représentait le motif le plus sérieux de ne pas les accepter comme ou groupe privilégié. Aucun groupement non catholique de la Hongrie médiévale n'est devenu "état" ou "nation". C'est ce qui a fait que, dès le XIVe siècle, le sort de l'élite roumaine de Transylvanie était bien établie: elle ne pouvait pas avancer officiellement et globalement au nom roumain, mais elle pouvait le faire de façon individuelle, à son propre nom, dans le cadre de la noblesse, et c'est d'ailleurs ainsi que les choses se sont passées (au risque de perdre l'identité ethnique et confessionnelle). Cependant contrairement aux attentes, la plupart de cette petite noblesse est restée roumaine et, bien qu'elle ait baissé du point de vue numérique après la formation du système politique et religieux de la principauté (les pertes ont été compensées par les nouveaux ennoblement des XVIIe-XVIIIe siècles), au moment du déclenchement et du déroulement du mouvement d'émancipation nationale, elle a formé une partie importante des quelque 12. 500 familles nobiliaires roumaines entraînées dans ce processus de l'époque moderne.